

זה כ'עוסק במצוה'. וצריך טעם מדוע לחכמים אינה נחשבת מלחמת מצוה. וכן צריך עיון על השמטת הרמב"ם בהלכותיו דין זה. ומכל מקום, כשבאים הם להלחם עם ישראל, לדברי הכל נחשבת מלחמת חובה, והכל יוצאים לה. (חזו"א קיד, ב).

ד. למלחמת חובה הכל יוצאים, אפילו חתן מחדרו וכלה מחופתה. (אבל מלחמה להמעיס העכו"ם שלא יתנכלו להם, אפילו לרבי יהודה שחשבה 'מלחמת מצוה' — חתן ובונה בית וכד' אינם יוצאים לה). א. גם כאשר אין צורך לכל האנשים כדי לנצח במלחמה, ודי במספר מסוים בלבד, הרשות לקחת למלחמה אפילו חתן מחדרו, שאין שום זכות לחוזרים במלחמת מצוה. (עפ"י חזו"א או"ח קיד, ג).

ב. יש מי שכתב [על פי דקדוק לשון הרמב"ם] שחתן בשנתו הראשונה לאחר נישואיו, וכן מי שחנך את ביתו וחלל כרמו, אינם יוצאים אפילו למלחמת מצוה. לא אמרו במשנה שיוצאים אלא חתן מחדרו וכלה מחופתה, שעדיין לא נישאו, וכן הלוקח בית ולא חנכו וכד'. (עפ"י אמת ליעקב — שופטים).

ג. מדברי המאירי נראה שלמלחמת מצוה יוצאים הכל, אף הירא מעבירות שבידו. וכן נראה מפשטות לשון המשנה ומלשונות הרמב"ם. וכן נקט בספר חדושים ובאורים. ולא כן כתב בספר 'מנחה חריבה'.

ד. מבואר מדברי אחרונים (ק"ן אורה כאן ומהרש"א לעיל י) שתלמידי חכמים יוצאים למלחמת מצוה. ולכאורה נראה מתוך דברי הרמב"ם (בסוף הל' שמיטה ויובל) שפטורים לגמרי, כשבת לוי שלא נלחם בכיבוש הארץ. ושמה דוקא בשעתו נפטרו מפני משא הארון (ע' אמת ליעקב). ה. נחלקו הדעות האם נשים בנות מלחמה במלחמת מצוה, אם לאו.

פרק תשיעי; דפים מד — מה

עו. א. סדר עגלה ערופה — כיצד?

ב. מי יוצא למדוד?

ג. באלו מקרים אין מביאים עגלה ערופה?

ד. נמצא סמוך לעיר שאין בה בית דין — מה הדין?

ה. נמצא סמוך בעליל לעיר, האם היו מודדים?

א. נמצא חלל מוטל באדמה, לא נודע מי הכהו, מזקני בית דין הגדול שבירושלים היו יוצאים ומודדים אל הערים אשר סביבות החלל. נפטרו והלכו להם.

והיה העיר הקרובה, זקני אותה העיר (בית דינה וכל זקניה, אפילו הם מאה. רמב"ם הל' רוצח ט, ג) מביאים עגלת בקר אשר לא משכה בעול ומורידים אותה לנחל איתן — קשה. [אחרים אומרים: 'איתן' — ישן, שלא הובאה קרקעיתו מחדש, ממקום אחר. מו: ולדברי רבי יאשיה (שם) אסור לערוף במקום שנזרע בו בעבר]. ועורפים אותה בקופיץ מאחוריה, ומקומה אסור מלזרוע ומלעבוד. זקני אותה העיר רוצים את ידיהם במים על מקום עריפה של עגלה (ירחצו את ידיהם על העגלה הערופה. ולא פורש

מהו שיעור הרחיצה. מנ"ח תקל, יח), ועונים ואומרים בלשון הקדש: ידינו לא שפכו את הדם הזה ועינינו לא ראו. כלומר לא בא לידינו ופטרנוהו בלא מזונות, לא ראינוהו והנחנוהו בלא לוייה. והכהנים (אפילו בעלי מזמין. ספרי) אומרים כפר לעמך ישראל אשר פדית ה' ואל תתן דם נקי בקרב עמך ישראל. ובכך ניכפר להם הדם.

א. מדברי הרמב"ם (רוצה ט, ב) מבואר שאין קוברים את ההרוג אלא לאחר שיצאו הזקנים ומדדו ונודעה העיר הקרובה. וכבר העירו המפרשים שבתוספתא (ט, ב) ובירושלמי מבואר שהיו שלוחי בית דין מקדימים וקוברים אותו ומציינים את מקומו, ואחר כך היו הזקנים מודדים מהמקום המסומן.

ב. צריך עיון אם אמירת הזקנים והכהנים מעכבת. ואם די בקריאה לאחר זמן או צריך בשעת עריפה דוקא. (מנחת חינוך תקל, יט).

א. נתאחרו מלהביא, מביאים אפילו לאחר כמה שנים. וכופים על הבאתה, כשם שכופים על שאר מצוות עשה. ואין יום הכפורים מכפר (עפ"י כריתות כו; רמב"ם. ע' מנחת חינוך תקל, יג).
ב. עריפת העגלה ביום ולא בלילה, שנאמר בה כפרה כקדשים. וצריך עיון אם הקריאה יכולה להיות בלילה (מנ"ח תקל, יט).

ג. העגלה לאחר עריפתה אסורה בהנאה. ודינה להיקבר במקום העריפה. (ע' תמורה לג; רמב"ם הל' רוצח י, ו; מנ"ח תקל, כ). ופסק הרמב"ם (עפ"י קדושין נו) שנאסרה בהנאה בירידתה לנחל. ואם מתה או נשחטה לאחר ירידתה — תיקבר. ואפשר שאין שייך להישאל עליה כשם שנשאלין על הקדשים. (כן צדד במנחת חינוך תקל, כג). ונחלקו דעות האחרונים (בבאר דברי התוספתא פרה ב, ד) האם מועיל פדיון לעגלה ערופה. (ע' משנה למלך — הל' רוצח י, ו; דובב מישרים ח"ב יב; אחיעזר ח"ד עח; מהרש"ל ושאר מפרשים — קדושין נז; חזו"א פרה ב, י; קרן אורה זבחים ע:).
דין הגנה שלא כדרך מעגלה ערופה — ע' בשו"ת אגרות משה י"ד ח"א רכט, ג.

ד. ספק בחיוב הבאת עגלה ערופה — נקט המנחת-חינוך (תקל, ו) בדעת הרמב"ם (ט, י) שיש להביא עגלה בספק, שספק כפרה לחומרא. (ולכאורה משמע שהראב"ד אינו סובר כן. אך יש לומר שאף הראב"ד הדין כן אלא שנקט שצף צריך להיות כטמון, ע"ש).

נמצא סמוך לעיר קטנה, וישנה עיר גדולה מרוחקת — נתבאר בבבא בתרא כג.

ב. ויצאו זקניך ושפטיך ומדדו —

זקניך — ולא זקני השוק. שפטיך — מיוחדים שבשופטיך, אלו השופטים היושבים בבית דין הגדול שבירושלים, בלשכת הגזית.

לדברי רבי שמעון, שלשה היו יוצאים (זקניך — שנים, ואין ב"ד שקול — מוסיפים עליהם עוד אחד הרי שלשה).

רבי יהודה אומר: חמשה (שפטיך — שנים, ושפטיך — עוד שנים, ואין ב"ד שקול — מוסיפים עליהם עוד אחד, הרי חמשה).

רבי אליעזר בן יעקב אומר: בשבעים ואחד זקנים (זקניך. כן פירש רב יוסף דבריו, וכן שנו בברייתא), מלך וכהן גדול (שפטיך).

א. פסק הרמב"ם שיוצאים חמשה זקנים (כרבי יהודה) — שכן הוא בירושלמי. תוי"ט בשם בנו.

וע' רדב"ז (סנהדרין ה,ב ה) שנקט בדעת הרמב"ם שפסק כראב"י להצריך כל הסנהדרין, אך דוקא במדידה אבל לעריפה די בשלשה או בחמשה. וע"ע: אמת ליעקב; שבט הלוי ח"ד קפה).
ב. גם כאשר גלתה סנהדרין מלשכת הגזית, נוהג דין זה, והיו יוצאים מזקני ב"ד הגדול בכל מקום שהם יושבים. (מנחת חינוך תקל,ב).

ויצאו — הם ולא שלוחיהם.

המנחת-חינוך (תקל,ב) צדד שהמדידה עצמה אפשר לעשות על ידי שליח, ורק כלפי היציאה נדרש הן ולא שלוחן. ואולם במאירי מבואר שאינם יכולים לעשות שליח למדידה. (וכן מסתבר, שאל"כ ודאי היה מסתבר לדרוש 'זמדדו' ולא שלוחן, דומיא ד'יצאו', ומכך שדרשו דבר אחר, משמע שהיה פשוט לגמרא ש'יצאו' מתייחס לדין המדידה).

ג. נמצא טמון בגל (אבנים. רש"י) או תלוי באילן או צף על פני המים — לא היו עורפים (באדמה, נפל, בשדה). נמצא מפרפר באדמה — לא היו עורפים (חלל). רבי אלעזר אומר: בכלום אם היה חלל — עורפים. (לפרש"י קאי גם על מפרפר. ובספר אמת ליעקב חכך בדבר).

א. יש מי שהוכיח שלא דוקא תלוי באויר, הוא הדין אם נמצא עומד על הקרקע, ממועט מנפל ואין מביאים עליו. (עפ"י דבר אברהם ח"א ו).

ב. לדברי הכסף-משנה בדעת הרמב"ם (ט,ט), אין נקרא 'צף' אלא במים, אבל לא על גבי דבר אחר. ואילו המנחת-חינוך (תקל,ז) נקט ש'על פני המים' לאו דוקא, אלא כל שהוא מוגבה על גבי דבר תלוש [ואפשר אף בתלוש ולבסוף חברו], שהרי לא נסתפקו בגמרא אלא גבי מין במינו, משמע שעל כל דבר אחר הוי צף.
נמצא חנוק באדמה — אין מביאים. (ואף לרבי אליעזר — חלל יתיר).

ראוהו מפרפר כאן ובאו ומצאוהו מת במקום אחר — מודדים ממקום שנמצא. (ירושלמי). ומבואר שאם מצאוהו מפרסס ואחר כך מת — מביאים. וכן מפורש במאירי. ואולם המנחת-חינוך (תקל,ד) נקט מסברא שאם נמצא מפרסס ומת בפנינו — אין מביאים. רק אם הניחוהו ואח"כ מצאוהו מת — מביאים.

נמצא סמוך לספר או לעיר שרובה עכו"ם — לא היו עורפים (ספרים אחרים: 'לא היו מודדין').

א. יש שאין גורסים 'רובה עכו"ם' אלא 'סמוך לעיר שיש בה גוים'. וכן הוא בתוספתא (ט,ג), וכן נקט הרמב"ם (ט,ה). וצדד המנחת-חינוך (תקל,ז) לשיטה זו, אפילו גוי אחד שישנו בעיר שוב אין מביאים.

ב. אין מביאים עגלה ערופה אלא בארץ ישראל. ואף עבר הירדן נתרבה בספרי.

ג. עיר מקלט — דנו האחרונים [עפ"י הירושלמי] אם מביאה עגלה ערופה. ע' משנה למלך פ"ט; סדר משנה — הל' ע"ז ד, מובא במנ"ח תקל,ט).

ד. יש אומרים שחלל שנמצא בתוך העיר — אין מביאים עגלה ערופה (רלב"ג, אברבנאל. וע"ע: מנחת חינוך תקלא,כה; גבורת ארי יומא כג; בית זבול ח"ב כה,ח-ט).

ירושלים אינה מביאה עגלה ערופה (לרשתה. וסבר ירושלים לא נתחלקה לשבטים).

העיר הסמוכה אל ההרוג חוץ מירושלים מביאה. (רמב"ם הל' רוצח ט,ה). ודוקא אם אותה עיר מרובה באוכלוסיה כירושלים שאם לא כן, אינה מביאה (מנחת חינוך תקל,ט).

ד. עיר שאין בה בית דין (של עשרים ושלושה. רמב"ם הל' רוצה ט.ד. וע' מג"ח רמח,כו) לא היו עורפים / מודדים (זקני העיר ההוא). ומניחים אותה ומודדים לעיר שיש בה בית דין (ולקחו זקני העיר ההוא — מכל מקום).

א. אם אין בית דין בכל העיירות הסמוכות, שנוי הדבר במחלוקת אמוראים, האם יביאו בני העיר שאין בה ב"ד או אין מודדים ומביאים כלל. (עתוס' מכות י. והמשנה-למלך הסיק בדעת הרמב"ם שבאופן זה אין מביאים כלל. וע' לקוטי הלכות).

ב. אם בשעת מציאת החלל לא היה בה בית דין — שוב אינה מביאה גם לאחר זמן שבאו אליה ב"ד. (מנחת חינוך תקל,י).

ג. היה בעיר ב"ד בשעת מציאת החלל ולא הביאו עגלה עד שנסתלקו משם בית דין — כתב המנחת-חינוך לתלות שאלה זו במחלוקת אמוראים (במכות י) האם הבאה ע"י בית דין לעיכוב או למצוה. וכתב שנראה שמסקנת ההלכה שאין מביאים.

ה. ומדודו — אפילו נמצא בעליל לעיר, היו מודדים, שמצוה לעסוק במדידה. יש אומרים שבאופן זה אין צריך למדוד אלא לעיר הקרובה. ויש מי שכתב שצריך למדוד גם לשאר הערים, כמו אילו לא היה נמצא בעליל.

דף מה

עז. א. זקן ממרא שהמרה על הסנהדרין כשלא ישבו בלשכת הגזית — מה דינו?
ב. האם מותר לדייני לשכת הגזית לצאת למקום אחר?
א. מצאן זקן ממרא לסנהדרין שלא בלשכת הגזית (רש"י ותורא"ש), אפילו היו שם כולם, והמרה עליהן — פטור. (וקמת ועלית אל המקום — מלמד שהמקום גורם).

ב. שררך אגן הסהר אל יחסר המזג — שאם נצרך אחד מהם לצאת, אם יש שם עשרים ושלושה כנגד סנהדרי קטנה — יוצא, ואם לאו — אינו יוצא. ואולם פעמים שכל הסנהדרין צריכים לצאת, כגון להוסיף על העיר ועל העזרות. וכן למדידת עגלה יוצאים כל הסנהדרין לשיטת רבי אליעזר בן יעקב. זמן מושבם שם, מתמיד של שחר עד תמיד של בין הערבים. לאחר מכן היו הולכים כולם לביתם. (ראשונים עפ"י סנהדרין פח:).

עח. מה דין 'שכחה' באופנים דלהלן?

א. שכח עומר טמון.
ב. שכח קמה מלקצרה.
ג. צפו (= הוגבהו) עומרים למקום אחר.
ד. עומר שהחזיק בו להוליכו לעיר, והניחו על גבי עומר אחר ושכחו — מה דין העליון והתחתון?
א. רבי יהודה ממעט עומר טמון מדין שכחה (ושכחת עמר בשדה). וכן דעת רבי שמעון לדברי רבי שמעון בן יהודה. וחכמים מרבים לחיוב. (כי תקצר קצירך בשדך — בדומה לקציר שהוא בגלוי. ושכחת עמר בשדה — לרבות את הטמון, כלומר אף בתוך השדה).

הלכה כחכמים. (רמב"ם מתנות עניים ה,א).

ב. שכחת קמה — שְכַחַה. (לרבי יהודה, נתרבה מושכחת... בשדה. ולחכמים מבשדך. ושכחת — ששכה מקצת שדהו).

ג. רבי ירמיה נסתפק: צפו עומרים לתוך שדהו (כגון שהיו מושלכים על אבן או עמוד) — מהו, האם אויר שדה כשדה דמי אם לאו.

ומשמע שנקטה הגמרא לעיקר אויר שדה כשדה. וכן משמע מסתימת הרמב"ם, שאין חילוק אם מונחים העומרים על הקרקע או על גבי עומרים אחרים. (לקוטי הלכות).
צפו לתוך שדה חבירו, אפילו הם מונחים שם ולא צפים — אין זו שְכַחַה (בשדך). אבל הגביהתם הרוח ופירותם על פני שדהו — הרי זו שְכַחַה.

ד. עומר שהחזיק בו להוליכו לעיר והניחו על גבי עומר אחר ושכחו — העליון אינו שְכַחַה לדברי הכל (כיון שהחזיק בו זכה בו ואינו שכוח מעיקרו). והתחתון — לתנא קמא, הרי זה שכחה ולרבי שמעון בן יהודה בשם רבי שמעון, אינו שכחה. בתחילה רצו לפרש מחלוקתם בשאלה אם מין במינו הוא טמון אם לאו. ודחו, שמא נחלקו במחלוקת רבי יהודה וחכמים בעיקר דין שְכַחַה בטמון.

הרמב"ם (מתנות עניים ה,ד) פסק שאם זכר את העליון אין התחתון שְכַחַה. ואם לאו — התחתון שכחה. והראב"ד השיגו, שהרי להלכה עומר הטמון הוא שכחה. וכן נקט ב'לקוטי הלכות'.

דין זכור ולבסוף שכוח, בשכחה בעיר ושכחה בשדה — נתבאר בב"מ י"א.

ע"ט. מה דין עגלה ערופה באופנים הבאים?

א. נמצא מכוון בין שתי עיירות.

ב. נמצא ראשו במקום אחד וגופו במקום אחר. [ומה הדין באופן זה לענין דין מת מצוה קנה מקומו?].

ג. נמצאו שני חללים זה על גבי זה.

ד. מאין היו מודדים?

א. לדברי רבי אליעזר, נמצא מכוון בין שתי עיירות — שתיהן מביאות שתי עגלות. סבר אפשר לצמצם וקרבה — ואפילו קרובות. ויש תנא הסובר קרבה — ולא קרובות, ולפיו לא היו עורפים כלל. וחכמים סוברים אי אפשר לצמצם הלכך יביאו עגלה בשותפות ויתנו שתכפר עבור העיר הקרובה משניהם.
הרמב"ם פסק כחכמים.

ב. ראשו במקום אחד וגופו במקום אחר — מבואר בגמרא שנחלקו רבי אליעזר ורבי עקיבא לענין ההלכה שמת מצוה קנה מקומו, האם מוליכים הראש אצל הגוף, כי הגוף נופל במקומו ואילו הראש נתגלגל ונפל הלאה, או מוליכים הגוף אצל הראש, כי הגוף המשיך במרוצתו הלאה, ואילו הראש היכן שנפל נפל.

לענין עגלה ערופה אינו מבואר בגמרא להדיא, אך כיון שנפסק כרבי עקיבא, להוליך הגוף אצל הראש, יש למדוד מהראש, ששם נהרג, ומן החוטם. (מנחת חינוך תקל,ג. ומשמע

בגמרא שנידון זה תלוי בשאלה מאין היו מודדים, אם מחוטמו או מטבורו. וצ"ב לדעת ראב"י שמודדים מצוארו, באיזה חלק שבצואר, זה שעם הראש או זה שעם הגוף).

ג. נמצאו שני חללים זה על גבי זה; אם נוקטים מין במינו הוי 'טמון' — אין מודדים מהתחתון, שהרי הוא טמון ואין מביאים עליו עגלה לתנא דידן. ואם נוקטים מין במינו הוי 'צף' — אין מודדים מן העליון. ואם שתי ההנחות נכונות — אין מביאים כלל. (ואם נוקטים מין במינו אינו צף ולא טמון — משניהם הוא מודד, ואם האחד קרוב לעיר זאת והאחר לעיר אחרת — שניהן מביאות. עפ"י רש"י). אביי אמר לתלות שאלת טמון במין-במינו במחלוקת תנאים לענין שכחה. ודחו שלפי הכל אפשר שנחשב טמון.

א. הרמב"ם (ט, י) פסק שמודדים מן העליון ולא מן התחתון. ופירש הכסף-משנה שהרמב"ם נקט מין במינו הוי טמון, אבל צף אינו אלא על המים. והמנחת-חינוך (תקל, ז) פירש שלענין צף נשאר הדבר בספק, ועל כן יש להחמיר ולהביא כפרה. ב. נמצאו חללים הרבה זה בצד זה — מודדים מחוטמו של כל אחד ואחד. ואם היתה עיר אחת קרובה לכולם — מביאה עגלה אחת על כולם (רמב"ם ט, י). בספר מנחת חינוך (תקל, ה) כתב שאם נמצא חלל נוסף לאחר מדידה — מביאים עגלה נוספת.

ד. רבי אליעזר אומר: מודדים מטיבורו. רבי עקיבא אומר: מחוטמו. (מר סבר עיקר חיות באפו ומר סבר בטבורו). רבי אליעזר בן יעקב אומר: ממקום שנעשה חלל, מצוארו. פסק הרמב"ם (ט, ט) כרבי עקיבא, שהלכה כמותו מחברו (כס"מ). ויש שכתבו לפי שרע"ק רבו של ראב"י (עפ"י חכם צבי י; תורת חסד ד; באר שבע). ואולם בהקדמת הרמב"ם לפירוש המשנה (ד) מבואר שראב"י קדם לרע"ק. ע' בזה מנחת חינוך תקל, ג).

דף מו

פ. האם הדברים דלהלן פוסלים בפרה אדומה, בעגלה ערופה ובקדשים?

א. מומים.

ב. שנים.

ג. עבודה או משא.

א. מום פוסל בפרה ובקדשים, ככתוב. ואין מום פוסל בעגלה ערופה. (נאמר בפרה אשר אין בה מום — בה ולא בעגלה).

חסרון אבר — מובא בירושלמי שפוסל בעגלה. והרמב"ם השמיט זאת. (וכן בר"ש נגעים יד, ה) משמע שמחוסר אבר כשר). יש מפרשים שתלמוד שלנו חולק וסובר שאינו פוסל. ויש סוברים שפוסל.

עגלה טרפה — פסולה. (עפ"י חולין יא. רמב"ם הל' רוצח י, ב).

עגלה שהיא אתנן זונה או מחיר כלב, וכן שאר דברים הפוסלים בקדשים — אפשר שהיא פסולה כבקדשים, ואין הדבר ברור. ע' מנחת חינוך תקל, טו; תקעא).